

ЭПІТАЛАМА АД АНТЫЧНАСЦІ ДА БАРОКА: ГІСТОРЫЯ ТЭОРЫІ ЖАНРУ*

Захаваныя фрагменты твораў вясельнай тэматыкі старажытнагрэчаскіх і рымскіх аўтараў (Сафо, Феакрыта, Катула і інш.) даюць уяўленне пра станаўленне традыцыі літаратурнага жанру эпіталамы ў эпоху Антычнасці. Разглядаючы гэтыя вершы, складальнікі старадаўніх рыторык знаходзілі ў іх агульныя з вясельнымі прамовамі рысы.

Даследчыкі, якія ў XX стагоддзі займаліся пытаннямі тэорыі жанру вясельных твораў, падкрэсліваюць, што сувязі паміж песнямі і прамовамі настолькі складаныя, што цяпер цяжка вылучыць, якія элементы паходзяць з літаратурнай традыцыі, а якія сфарміраваліся дзякуючы ўплыву рыторыкі [9, 73; 10, 127].

Найдаўнейшыя ж тэарэтычныя звесткі аб эпіталамах можна знайсці ўжо ў старажытных рытарычных трактатах Дыянісія Галікарнаскага (I ст. да н. э.), Менандра (III ст.) і Гімерыя (IV ст.) [6, 38; 9, 72; 10, 127].

Паводле гэтых аўтараў ёсць два тыпа вясельных прамоў:

- 1) λόγος γαμικός – мова вясельная, якая прамаўляецца перад урачыстасцю;
- 2) λόγος επιθάλμιος – мова эпіталамная, што выконваецца пасля ўрачыстасці, перад уваходам у шлюбны пакой [9, 72].

Паводле рыторыкі Дыянісія вясельная мова павінна змяшчаць наступныя структурныя часткі:

- 1) пахвалу багоў, якія паспрыялі паўстанню інстытуту шлюбу;
- 2) ушаноўванне сямейных пар (напрыклад, Юпіцера і Юноны);
- 3) разважанні пра значэнне шлюбу для чалавецтва (на прыкладах такіх вядомых пар: Менелая і Алены, Пелея і Фетыды, Адмета і Алкесты);
- 4) благаславенні і зычэнні нашчадкаў;
- 5) энкомій маладой пары, які згодна з рэгуламі антычнай рыторыкі ўключае пахвалу айчыны, роду, выгляду і здольнасцей, апавед пра ранейшыя сувязі сем'яў маладых;
- 6) узгадванне пра ўдзел сваякоў, знаёмых, жыхароў горада ва ўрачыстасці;
- 7) заклікі да кахання;
- 8) малітву аб нараджэнні нашчадкаў [6, 38; 9, 72-73; 10, 130].

Пазнейшыя рытара: Менандр і Гімерыя прапанавалі падзяліць эпіталамныя прамовы на чатыры часткі: 1) προίμιον (прадмова); 2) περί γάμου (пра інстытут шлюбу); 3) εγκώμιον τῶν γαμοῦντων (энкомій маладым); 4) ἐκφρασις τῆς νύμφης (звароты да багоў-ахоўнікаў шлюбу) [10, 132].

* Выдаецца ў аўтарскай рэдакцыі.

Тэорыю сярэднявечнай эпіталамы апісаў Касіядор (V–VI стст.). На яго правілы абапіраліся аўтары, якія стваралі каментары да “Песні Песняў” і да псалма “*Eructavit cor meum verbum bonum*” (“Маё сэрца прамовіла добрае слова”) [6, 39].

Аўтары граматык і энцыклапедый у Сярэднявеччы змяшчалі звесткі пра эпіталамы ў раздзелах пра метрычныя памеры. Так, Ісідор з Севільі (VI–VII стст.) у першай кнізе энцыклапедыі “*Etymologiarum sive originum libri XX*” (“Дваццаць кніг паходжанняў альбо пачаткаў”) у раздзеле “*De metriis*” (“Пра метрычныя памеры”) падае найбольш разгорнутае яе азначэнне, паведамляючы нават пра выканаўцаў: “*Epithalamia sunt carmina nubentium, quae decantantur ab scholasticis in honorem sponsi et sponsae*” (“Эпіталамы – гэта песні, якія спяваюцца перад пакоем маладых вучнямі ў гонар жаніха і нявесты”) [4, 90]. Вось што гаворыць аўтар пра з’яўленне гэтага жанру: “*Naes primum Solomon edidit in honorem Ecclesiae et Christi. Ex quo gentiles sibi epithalamium vindicarunt, et istius generis carmen adsumptum est*” (“Яе (эпіталаму) упершыню напісаў Саламон дзеля ўсхвалення Царквы і Хрыста. Ад яго пагане сабе эпіталаму ўзялі і так песню гэтага віду запазычылі”) [4, 90]. Пазней, у XIII стагоддзі Вінцэнт Бургундзій у сваёй энцыклапедыі “*Speculum doctrinale*” (“Навуковае зярцала”) падаў падобную дэфініцыю эпіталамы, нічога не паведаміўшы пра яе паходжанне [6, 40].

У трактатах жа пра паэзію, напісаных у XIII стагоддзі, Янам з Гарланды ў “*Poetria... de arte prosaica, metrica et rhytmica*” (“Паэтэса... пра пражайснае, метрычнае і рытмічнае мастацтва”) і Годфрыдам з Вірсавуф у “*Documentum de mode et de arte dictandi et versificandi*” (“Навучанне спосабу і мастацтву красамоўства і вершаскладання”), падкрэсліваецца, што эпіталамы – гэта аповеды пра праўдзівыя здарэнні [6, 40].

У Юлій Цэзар Скалігер напісаў трактат “*Poetices libri septem*” (“Паэтыка ў сямі кнігах”), які быў ў эпоху Адраджэння адным з самых запатрабаваных у навучальных установах [3, 26]. У ім аўтар апісаў гіменей і эпіталаму ў розных кнігах. Пра гіменей ён напісаў у I главе першай кнігі: “*Nymphaei carmina nuptialia*” (“Гіменей – гэта вясельныя песні”) [8, 128]. Назва выводзіцца ад слова “*hymen*”, якое абазначае дзявоцтва, а таксама імя грэчаскага бога шлюбу Гімена. Лацінскае слова “*Talassio*”, якое ёй адпавядае, звязана з удзельнікам выкрадання сабіянак, імя якога пазней сталі выкрыкваць на вяселлях. Узорами гіменеяў, звяртаючы ўвагу на метрычныя памеры, Ю. Скалігер назваў дзве песні Катула, а таксама творы Клаўдзіана і Аўзонія. Характэрнай асаблівасцю гэтых песняў з’яўляецца абавязковы заклік Гімена – бога шлюбу. Аўтар звярнуў увагу на два віды гіменея: “*Duo Nymphaeorum genera: alterum purius, alterum cum Fescenina licentia*” (“Ёсць два віды гіменея: адзін – цнатлівы, другі ж з фэсцэнінскімі непрыстойнасцямі”) [8, 128].

Пра эпіталаму напісана ў XI главе трэцяй кнігі, сярод іншых твораў, якія змяшчаюць у сваёй кампазіцыі абавязковы элемент – пахвалу: “*Epithalamium carmen igitur est, quo nuptiae celebrantur*” (“Такім чынам, эпіталама – гэта песня, дзе ўсхваляюцца шлюбы”) [8, 381]. Змест эпіталам, паводле Скалігера, складаюць наступныя часткі:

- 1) апісанне жаданняў маладых;
- 2) пахвала абодвум “a Patria, Genere, animi studiis, corporis praesentia” (“ад Радзімы, Роду, характару, цела”);
- 3) варажба;
- 4) свавольствы і забавы;
- 5) зычэнні нашчадкаў,
- 6) закліканне гасцей да сну, а маладых да пачуццяў прыемнай ночы [8, 381-382].

Пасля пераліку шлюбавых, якія вартыя ўсхвалення, а такімі Ю. Скалігер назваў саюзы Пелея і Фетыды, Вакха і Арыядны, Геркулеса і Гебы, ён падрабязна апісаў ролі і абавязкі багоў і бостваў, якія аздабляюць сваёй прысутнасцю вясельныя абрады. Так, Марс выконвае пірыху (вайсковыя скокі); Меркурый паказвае гімнастычныя рухі; Апалон спявае гіменей; Музы ствараюць мелодыі; Венера вядзе маладую; Грацыі нясуць запаленыя паходні; Сонца выконвае абавязкі аканомы, а Дыяна кіруе вясельнай бяседай. Велічнае ўсхваленне кахання можа быць запазычана з твора “Symposium” (“Бяседы”) Платона [8, 383]. Пасля гэтых разваг аўтар некалькі старонак прысвяціў падрабязнаму расповеду пра вясельныя абрадавыя дзеянні, характэрныя для старажытных грэкаў, рымлян, македонцаў, персаў і г. д. [8, 383-390].

Пасля Ю. Скалігера вылучыў чатыры тыпы вясельных твораў:

- 1) сколіі, якія спяваліся падчас бяседы;
- 2) эпіталама, якая спявалася падчас правядзення маладых да спальні;
- 3) апісальныя творы Мусея, Стацыя, Авідзія, Клаўдзіана (эпіталама да Ганорыя і Марыі);
- 4) апісальна-лірычныя творы (LXIV песня Катула, эпіталама Клаўдзіана да Паладзія і Цэлерыны) [8, 390-391].

У канцы главы аўтар падаў прыклады выкарыстання разнастайных рэфрэнаў, пазначыўшы таксама і метрычныя памеры, якія выкарыстоўваліся ў харавой абрадавай лірыцы [8, 391-393].

Тэорыю Скалігера для навучальных мэт адаптавалі Я. Пантан і І. Бухлер. Апошні ў сваёй кніжцы “Institutio poetica” (“Паэтычнае навучанне”) змясціў аб’ёмную цытату пра эпіталаму з трактату Ю. Скалігера, якая змяшчае інфармацыю пра дэфініцыю назвы, кампазіцыю твора, некаторыя характэрныя матывы і рэфрэны. Як прыклад, пасля тэарытычных звестак знаходзіцца “Epithalamium in nuptias Christi et Ecclesiae” (“Эпіталама на шлюб Хрыста і Царквы”), аўтарам якой з’яўляецца Якуб Пантан [2, 115].

У XVI стагоддзі, Мацей Казімір Сарбеўскі ў трактаце “De perfecta poesi” (“Аб дасканалай паэзіі”), трактуючы сілвы як асобную “наджанравую катэгорыю”, якая абапіраецца на творы Стацыя і Клаўдзіана, залічвае ў іх шэраг эпіталамы, гімны, ідыліі, апалогіі, панегірыкі, эпінікіі і г. д. [5, 130-131]. Пішучы пра эпіталаму, ён падкрэслівае яе акалічнасцёвы характар: “Epithalamium est carmen, quo nuptiae celebrantur, quo sponsi sponsaeque desideria, laudes ipsaque nuptiarum celebritas describuntur. Huc pertinent: Oaristiae, quae describunt confabulationes sponsorum, et Hymenaei, seu nuptiales cantus” (“Эпіталама – гэта песня, дзе вяселлі ўсхваляюцца, у ёй апісваюцца жаданні,

ўсхваленні святкавання і маладых. Да яе належаць аорысты, якія занатоўваюць размовы маладых, і гіменеі, альбо вясельныя спевы”) [7, 493].

У паэтыках XVII стагоддзя падкрэсліваецца панегірычны характар эпіталам. Так у “Attica Musa...” (“Муза Атыкі...”), выдадзенай у 1674 годзе, Кшыжыкевіч І. піша: “Epitalamium Graecis conjugale carmen, quod in nuptiis neosponsorum vitam, prosapiam et alia dat laudi” (“У грэкаў, эпіталама – гэта шлюбная песня, у якой усхваляецца жыццё маладых у законным саюзе, іх род і інш.”) [6, 44].

Пазней, інфармацыя пра жанр эпіталамы змяшчаецца ў рыторыках, напісаных для навучання ў прыхадскіх школах. Так, напрыклад у рукапісанай рыторыцы “Thronus... Rhetoricae” (“Трон... Рыторыкі”), выдадзенай у 1713 годзе, паводле якой праводзіліся заняткі ў школах піяраў, на 9 старонках падаюцца правілы стварэнне вясельных прамоў.

У пазнейшыя часы, у рыторыцы можна сустрэць толькі назву – эпіталама. Так, у падручніку, ананімна выдадзеным у Полацку ў 1788 годзе (а ў 1799 – перавыдадзеным), “De arte rhetorica libri quinque lectissimis veterum auctorum aetatis aureae, exemplis illustrati et ad usum candidatorum eloquentiae accomodati” (“Пра рытарычнае мастацтва ў пяці кнігах, аздобленых выбранымі прыкладамі з антычнах аўтараў Залатога стагоддзя і прыстасаваных для ўжытку кандыдатаў красамоўства”), вясельная мова ўзгадваецца толькі ў пачатку главы пра “ўрачысты род прамовы”, да якога належаць “во-первых, панегирик; во вторых, речь ко дню рождения, или генетлиакон; в-третьих, эпиталамий, или свадебная речь; в-четвертых, похоронная речь; в-пятых, благодарственная речь или благодарение; в-шестых, эпиникий или поздравительная речь» [1, 277]. Пасля такога падрабязнага пераліку ідуць прысвечаныя гэтым арацыям параграфы, дзе можна знайсці агульныя правілы для напісання розных відаў прамоў. Так, у частцы пра мовы, якія выконваліся на Панегірэ, мы чытаем: “...Такие речи обычно начинались, из-за чего были великолепнее, похвалой того божества, которое покровительствовало...” [1, 277]. Параграфы, дзе апісваецца, як усхваляць род і радзіму і распавесці пра тое, “што праславіць у жыцці”: набожнасць, павагу да Радзімы, павагу да бацькоў, цноты, адукаванасць і веды, таксама можна выкарыстоўваць для напісання ўсіх вышэй пазначаных прамоў [1, 281-288]. Аднак рэгулы стварэння вясельных твораў асобна тут не разглядаюцца. Магчыма, такім чынам пададзеную інфармацыю можна растлумачыць тым, што кніга “De arte rhetorica libri quinque” выкарыстоўвалася толькі ў класе рыторыкі, у той час як падручнікі іншых аўтараў ахоплівалі два гады навучання: паэтыцы і рыторыцы [1, 13]. У маім артыкуле гэты падручнік прыгаданы, бо можа з’яўляцца (паводле польскай бібліяграфіі XV–XVIII стст. К. Эстрайхера) адным з дванаццаці перавыданняў кнігі “De arte rhetorica libri quinque. Lectissimis veterum auctorum aetatis aureae, perpetuisque exemplis illustrati” (“Пра рытарычнае мастацтва ў пяці кнігах. Аздобленых выбранымі і вечнымі прыкладамі з антычнах аўтараў Залатога стагоддзя”), напісанай аўтарам Д. Дэкалонія (1658(60)–1741) [1, 10].

Найбольшая ж цікавасць да жанру эпіталамы назіралася на тэрыторыі Заходняй Еўропы з пачатку XVI стагоддзя; у Вялікім Княстве Літоўскім

друкаваныя вясельныя творы набылі папулярнасць з другой паловы XVI стагоддзя. Гэта адбывалася дзякуючы ўзрастанню попыту на такую прадукцыю з боку прадстаўнікоў магнатэрыі і шляхты, для якіх гэта была яшчэ адна магчымасць прадэманстраваць веліч свайго роду, падкрэсліць свой сацыяльны статус. Распаўсюджванню жанру спрыялі прапановы з боку прыдворных паэтаў і адукаваных сваякоў ці сяброў, а пазней – выкладчыкаў і навучэнцаў устаноў, якія такім чынам выказвалі падзяку сваім шчодрым патронам. Засвоіўшы на занятках у акадэміях каноны з рытарычных і паэтычных трактатаў, шматлікія аўтары стваралі свае творы, абапіраючыся на ўзоры Катула, Клаўдзіана, Стацыя і іншых, удала спалучаючы антычныя і біблейскія матывы, а таксама памайстэрску ўпісваючы рэфрэны старадаўніх вясельных песняў у складаныя лабірынты барочнай мастацкай паэзіі.

Літаратура

1. Латиноязычные риторика на Беларуси: Полоцкий трактат «О риторическом искусстве...» 1788, 1799 годов издания / Гродн. гос. ун-т им. Я. Купалы; [отв. ред. Т.Е. Автухович; вступ. ст., подгот. текста, пер. и коммент. И.Б. Кравчук]. – Минск: РИВШ, 2006. – 368 с.
2. [Buchlerus, I.] *Institutio poetica ex R. P. Jacobi Pontani ... libris concinnata* / I. Buchlerus. – Coloniae: Sumptibus Bernardi Gualteri, 1605. – 156 с.
3. Hernas, Cz. *Barok*. / Cz. Hernas. – Warszawa: PWN, 1999. – 742 s.
4. [Isidorus, H.E.] *Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum sive originum libri XX: II t.* / H.E. Isidorus. – Oxonii: e typographeo Clarendoniano, 1911. – Т. I. – 416 s.
5. Michałowska, T. *Staropolska teoria genologiczna* / T. Michałowska. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1974. – 198 s.
6. Mroczek, K. *Epitalamium staropolskie: między tradycją literacką a obrzędem weselnym* / K. Mroczek. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989. – 170 s.
7. Sarbiewski, M.K. *O poezji doskonałej czyli Wergiliusz i Homer* / M.K. Sarbiewski; przeł. M. Plezia; pod red. S. Skimina. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1954. – 583 s.
8. Scaliger, J.C. *Poetices libri septem* / J.C. Scaliger – Heidelberg: Apud Petrum Santadreanum, 1586. – 995 с.
9. Szelest, H. *“Sylwy” Stacjusza* / H. Szelest. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971. – 123 s.
10. Tufte, V. *The Poetry of Marriage. The Epithalamium in Europe and Its Development in England* / V. Tufte. – Los Angeles: Borden Pub Co, 1970. – 341 s.